

Az 1939. évi névmegállapítás is jelzi, hogy a század eleji névrendezéssel sokan elégedetlenek voltak. Erre vonatkozóan MEZŐ ANDRÁS is több adatot tett közzé (HivHn.). Az elégedetlenség is közrejátszhatott abban, hogy négy vármegye (Árva, Fogaras, Hunyad és Liptó) helységnévrendezését a belügyminiszter nem hagyta jóvá. Valószínűleg erre utal MEZŐ ANDRÁS, amikor ezzel kapcsolatban "taktikázást" említ.

Van ennek a kérdésnek egy elég fontos gyakorlati oldala is. A térképi és egyéb hivatalos használat szempontjából ugyanis felmerül a kérdés: mi az egykori magyar területekre eső helységek mai helyes neve? Az könnyen megállapítható, hogy az 1913. évi helységnévtár nevei változatlan formában nem megfelelőek. A magától értetődő *cz>c* módosítást nem számítva azonban már nehezen dönthető el, mikor lenne szükség változtatásra. Tovább nehezítik a helyzetet az igazgatási változások. Az 1939. évi névmegállapítás megkérdőjelezi a csupán néhány évig hatályban volt, közvetlen magyar előzmények nélküli nevek megtartását. Ennek ellenére ma is eléggé elterjedt gyakorlat az 1913. évi nevek lényegében változatlan használata. Egy ilyen felülvizsgálat során jelentős szerepe lehet annak is, ha egy adott településen 1910-ben alig vagy egyáltalán nem volt magyar lakosság. A legfontosabb azonban az lenne, hogy egy ilyen rendezés a határainkon túl ma is élő magyar lakosság szempontjainak, érdekeinek, valamint a magyar helységnevek rendszerének összehangolásán alapuljon.

A jelen vizsgálatban érintett kérdések közvetlen kapcsolatban vannak az 1991. évi ungvári tanácskozás tárgyával (NÉ. 14: 139–40). Az ott megfogalmazott tézisekből az 5. sz. említi a helységnevek három alkalmazási szintjét és ezek elkülönítésének szükségességét. A tőlem feltett kérdések megválaszolása a hivatalos nyelvi szint elkülönítésében nyújthat segítséget, és természetesen nem érinti a másik kettőt: a történeti névformákat vagy a települések önelnevezését.

FÖLDI ERVIN

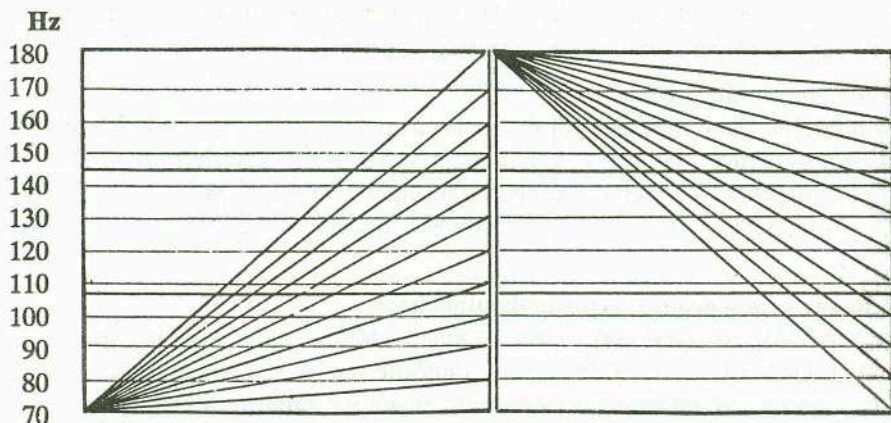
A hangmenet észlelése a meredekségimutató-adatok tükrében

Korábbi közleményeimben (A beszéddallam észlelése: EFF. 3 [1990]: 35–44; A beszéddallam észlelése I. éves bölcsészhallgatók fonetikai hallásának vizsgálata alapján: Hagyomány és újítás a mai magyar nyelvi kutatásban és oktatásban. Szerk. BALÁZS GÉZA. Bp., 1991. 153–60) már beszámoltam az ELTE Fonetikai Tanszékén folyó beszéddallam-észlelési kutatások néhány részeredményéről, most az alábbiakban azt a kísérletet ismertetem, amely a hangmagasság-változás fokának észlelése és a hanglejtés meredekségimutató-adatai közötti összefüggésekre irányult, vagyis, hogy az észlelésre milyen hatással van a különböző alapfrekvencia-változások nagysága.

A hanglejtés észlelése tulajdonképpen nem más, mint egy bizonyos idő alatt végbemenő akusztikai jelsor becslése. Ahhoz, hogy az F₀-változásokat észlelni tudjuk, a fülnek bizonyos integrációs időre van szüksége. Kb. 50 ms az a küszöbérték, ami alatt a fül nem érzékeli a változásokat, hanem egy statikus állapotot apperpciál, ilyenkor ugyanis túl magas a küszöb, és a percepciós bázisnak nincs elég integrálási ideje a dallamváltozások észlelésére. A hangmenet észlelésének becslése nehéz feladat, mert a frekvencia és az idő kettős változók (l. ROSSI, MARIO et al., *L'intonation. De l'acoustique a la sémantique*. Paris, 1981, 54–5).

A hangmagasság-változás fokát a meredekségi mutató adja meg, amely az idő és a frekvencia függvényében azt fejezi ki, hogy a) mekkora a változás nagysága, azaz 1 s alatt hány Hz-cel változik a hangmagasság, illetőleg b) 1 Hz-es változás hány ms alatt megy végbe (erről bővebben l. BOLLA KÁLMÁN, Szupraszegmentális elemzések: MFF. 7 [1992]: 17–8).

Kísérlet és módszer. A kísérlethez 23, 70–180 Hz-es hangmagassági sávban realizálódó hanglejtésstimulust állítottam elő IBM AT számítógéppel. A hangmenetekben – a 23. minta kivételével – nem fordultak elő töréspontok, vagyis a változás egyirányú (emelkedő, szökő, ereszkedő, eső). A minták időtartama 500 ms, átlagos hangközük 64% volt, meredekségi mutatójuk pedig 10–220 Hz/s, illetve 4,5–100 ms/Hz között mozgott (1. táblázat). Az 500 ms megfelel egy természetes beszédszakasz tartamának, tehát már jól érzékelhetők az alatta végbemenő hangmagasság-változások. Az intenzitásértékeket nem változtattam, minden esetben 30 és 35 dB-t adtam meg. A 23 hanglejtésstimulus közül 12 emelkedő, szökő, 11 pedig ereszkedő, eső irányú volt. A hangmenet mindig a hangterjedelem minimum- (70 Hz), illetve maximumértékéről (180 Hz) indult, s az egymást követő minták hangmagasságát 10 Hz-cel emeltem, illetve csökkentettem (70–80, 70–90 ... 70–180, illetve 180–170, 180–160 ... 180–70 Hz stb.), a változások így +/- 10–110 Hz közötti értékeket vettek fel (1. ábra). Az ereszkedő/eső irányú hangmenetminták hangközértékei 6–61%, az emelkedő/szökő mintáké pedig 12,5–61% között voltak.



1. ábra: A 23 hanglejtésstimulus változatai

Elhangzási sorrend	Minta	Meredekségi mutató	
		Hz/s	ms/Hz
1.	70–80 Hz	20	50,0
2.	180–170 Hz	20	50,0
3.	70–150 Hz	160	6,3
4.	180–80 Hz	200	5,0
5.	180–160 Hz	40	25,0
6.	70–140 Hz	140	7,1
7.	180–110 Hz	140	7,1
8.	70–100 Hz	60	16,7
9.	180–150 Hz	60	16,7
10.	70–180 Hz	220	4,5
11.	180–130 Hz	100	10,0
12.	70–90 Hz	40	25,0
13.	180–140 Hz	80	12,5
14.	70–110 Hz	80	12,5
15.	180–100 Hz	160	6,3
16.	70–120 Hz	100	10,0
17.	180–90 Hz	180	5,6
18.	70–160 Hz	180	5,6
19.	180–120 Hz	120	8,3
20.	70–170 Hz	200	5,0
21.	180–70 Hz	220	4,5
22.	70–130 Hz	120	8,3
23.	70–75–80 Hz	20	50,0

1. táblázat: A 23 hanglejtésstimulus meredekségimutató-adatai

A tesztelésen 21 fő (egyetemi, főiskolai hallgatók és oktatók) vett részt. A kísérleti alanyoknak az volt a feladatuk, hogy ábrázolják a háromszori ismétlésben elhangzott hanglejtésmintákat, és írják le, milyen fokúnak (ereszkedő vagy eső, emelkedő vagy szökő) hallották a hangmagasság-változást.

A hangmenet ábrázolása

A tesztelők nagy többsége jól érzékelte a hangmagasság-változás irányát. A tesztelők teljesítménye 43–100% között szóródott, a 21 kísérleti alany helyes hangmenet-felismerése a következőképpen sikerült: 100% – 3 fő, 96% – 3 fő, 91% – 2 fő, 87% – 4 fő, 83% – 1 fő, 78% – 3 fő, 74% – 2 fő, 61% – 1 fő, 57% – 1 fő, 43% – 1 fő.

A hangmagasság-változás fokának minősítése

A tesztelők ereszkedőnek, esőnek, emelkedőnek, szökőnek, lebegőnek és változóznak (egyébnek, 1 kísérleti alany) minősítették a hangmenetmintákat. A hangmagasság-változás fokának észlelési eredményeit a 2. táblázat foglalja össze.

Minta	A hangmagasság-változás fokának minősítése (%)					
	Emelkedő	Szökő	Ereszkedő	Eső	Lebegő	Egyéb
1.	70–180 Hz	71	24			5
2.	180–170 Hz	14		39	14	33
3.	70–150 Hz	29	62	9		
4.	180–80 Hz	5	5	24	62	5
5.	180–160 Hz	5	5	43	48	14
6.	70–140 Hz	38	48	9		5
7.	180–110 Hz			33	67	5
8.	70–100 Hz	71	19			5
9.	180–150 Hz	5		43	43	9
10.	70–180 Hz	52	38		5	5
11.	180–130 Hz			62	38	
12.	70–90 Hz	62	14			24
13.	180–140 Hz	9		48	38	5
14.	70–110 Hz	38	48		5	5
15.	180–100 Hz			19	81	
16.	70–120 Hz	67	24			9
17.	180–90 Hz		5	14	71	9
18.	70–160 Hz	33	67			
19.	180–120 Hz			71	29	
20.	70–170 Hz	43	43		5	5
21.	180–70 Hz			14	81	5
22.	70–130 Hz	76	14			5
23.	70–75–80 Hz	29	14	5		57

2. táblázat: A hanglejtésstimulusok minősítése %-os megoszlásban

A fenti adatok a következőket tükrözik:

1. A kísérleti alanyok többsége – 39–71%-ban (ereszkedő forma) és 43–76%-ban (emelkedő forma) – 60 Hz-es alapprofrekvencia-változásig (70–130 és 180–120 Hz-ig) ereszkedőnek, illetve emelkedőnek minősítették a hangmeneteket, melyeknek meredekségi mutatójuk 20–120 Hz/s, illetve 50–8,3 ms/Hz között ingadozott.

2. A 70 Hz-es F0-emelkedésnél – ez a 110 Hz-es hangterjedelem 64%-át teszi ki –, illetve -csökkenésnél (70–140 és 180–110) egyértelműnek mondható változás következett a minősítésekben, ugyanis a tesztelők nagyobb %-a szökőnek, illetve esőnek észlelte a hangmenetet, szökő formának 43–71%-uk, esőnek pedig 48–81%-uk érezte a változást. Ezeknek a mintáknak a meredekségi mutatójuk Hz/s-os adata jóval nagyobb, ms/Hz-es adatuk pedig kisebb volt, mint a 60 Hz-ig változók esetében: 140–220 Hz/s, ill. 7,1–4,5 ms/Hz közötti értékekkel fordultak elő (l. 1. táblázat).

3. Korábbi kísérleti tapasztalatokat is (l. FÖLDI, i. m.) igazolnak az eredmények: a hangmagasság-emelkedés észlelése jobban sikerült, mint az ereszkedésé, ugyanakkor az eső formát nagyobb %-ban ismerték fel a tesztelők, mint a szökő menetűt.

4. A viszonylag kicsi, 10–20 Hz-es alapprofrekvencia-változást (növekedést vagy csökkenést) is jól észlelte és minősítette – emelkedőnek vagy ereszkedőnek – a tesztelők többsége. A 23. mintát viszont, amelyben egy 5 Hz-es töréspont is szerepelt

az emelkedő hangmenetben, csupán 29%-ban érezték emelkedőnek, és 57%-ban lebegőnek minősítették a hanglejtésformát.

5. A hangmenet-felismerést az előforduló alapfrekvencia-csúcsok helye és nagysága mellett az F0-változás foka is nagymértékben befolyásolja. Ezt támasztják alá a hanglejtésminták meredekségimutató-adatai is.

FÖLDI ÉVA

A mátraalji nyelvjárás főbb hangtani és alaktani sajátosságairól

1. Ha Vámosgyörknél vagy Kál-Kápolnánál északra fordul az utazó, hamarosan Heves megye egyik legszebb vidékére, a Mátra aljára érkezik. Így nevezik azt a tájat, ahol a hegyvonulat lassan, fokozatosan beleolvad az Alföld síkjába. A Mátraalj nagyjából a Budapest–Miskolc vasútvonalig terjed. Nyugat felől a Zagyva, keletről pedig a Tarna határolja. Ez a vidék nemcsak néprajzi, hanem nyelvjárási szempontból is Magyarország egyik legérdekesebb része.

A szakirodalom szerint a régió – az északnyugati vagy palóc nyelvjáróterületen belül – a Zagyva–Tarna–Tisza vidéki nyelvjárótípushoz tartozik (I. IMRE SAMU, *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp., 1971. 359). Az is tény, hogy a középpalócság déli határa – ha nem is vonalszerűen – közvetlenül a Mátra hegység fölött húzódik (vö. BALASSA JÓZSEF, *A magyar nyelvjárások*. Bp., 1891. 75; KÁLMÁN BÉLA, *Nyelvjárásaink*. Bp., 1966. 80; IMRE SAMU i. m. 349 stb.). BERZE NAGY JÁNOS említi, hogy az itt korábban eléggé elszigetelt életet élő palócság féltőn vigyázott hagyományaira, különösen nyelvére, amelyen a régi zománctól nem egy helyen csillog még valami (BERZE NAGY JÁNOS, *A Heves megyei nyelvjárás*. Bp., 1905. 3). Kutatópontjaim a következők voltak: Gyöngyös, a Mátra vidékének legnagyobb, legforgalmasabb települése; Gyöngyöspüspöki (a falut 1922-ben közigazgatásilag is a városhoz csatolták, nevét ma már csak utca őrzi); Gyöngyössolymos, mivel csaknem egybeépült Gyöngyössel, régóta város környéki községnek számít; végül Gyöngyöspata, amely maga is alig 10 kilométeres körzeten belül helyezkedik el. Valamennyi község Árpád-kori település. Az adatközlés szempontjából számításba vehető őslakosok többsége föld- és szőlőműveléssel, fakitermeléssel és bányászattal foglalkozik.

Dolgozatomban – a terjedelem szabta keretek között – a mátraalji nyelvjárás hang- és alaktani jelenségeit kívánom összegezni. Ha itt nem is adhatok teljes rendszert, a bemutatás talán több lesz, mint pusztán vázlat. A vizsgált nyelvjárás anyanyelvjárásom. A nyelvjárási jelenségekre először 1953-ban, tehát éppen 40 esztendeje figyeltem fel ezen a nyelvterületen.

2. A mátraalji palóc népcsoport etnikai vonásai közül legfigyelemreméltóbb a nyelvjárása. Már bevezetésképpen megállapíthatjuk, hogy a mátrai falvak lakóinak